

Ribe – eller mere end Ribe – omkring 1640

Arkivar, dr.phil. Ole Degn forsvarede 20. november 1981 på Odense Universitet sin disputats »Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660« (1-2, 458, 399 s.). Første officielle opponert var rigsarkivar, dr.phil. Vagn Dybdahl, hvis opposition bringes nedenfor. Den gives ordret, men videregående bemærkninger, der fulgte som konsekvens af disputatshandlingen, er ikke medtaget.

I det følgende skal jeg sige min mening om det værk, Ole Degn har lagt frem til offentlig prøvelse for doktorgraden – jeg vil gøre det kort. Kun i mindre grad vil jeg komme ind på de sagforhold, bogen omtaler. I højere grad vil jeg opholde mig ved fremlæggelsesform og fremstillingens teknik.

Først af alt dog én ting. Siden man forlod den gamle disputatsform, hvor man ud fra formelle logiske synspunkter søgte at nå frem til, hvad der var rigtigt og dermed, om prætendenten havde ret, siden da har et af hovedformålene med disputatshandlingen været at sikre sig, at disputatsen ikke var et bedrageri, navnlig at sikre sig, at præses selv havde skrevet bogen. Dette har jeg naturligvis også haft for øje her. Nu er vor præses jo ikke nogen årsunge i dansk historievitenskaber; han er allerede en anerkendt forsker med en betydelig produktion bag sig. Når man kender den, og det mener jeg, jeg gør, og når man i øvrigt mere eller mindre omfattende kender de skrivende historikere i Danmark, så tvivler jeg ikke på, at Ole Degn selv har skrevet dette kæmpeværk. Næppe nogen anden har en sådan kraft, energi og tålmodighed til at samle en detaljerigdom og til at fremlægge det i en samlet fremstilling. Som sagt, jeg tror ikke – og deri vil sikkert alle kyndige give mig ret – at der kan være nogen tvivl om, at det er præses selv, der har skabt værket.

Bogen er i meget et forsøg på at give et totalbillede af byen Ribe, skal vi sige omkring 1640. Tidsrammen 1560-1660 er i mindre grad et udtryk for ønsket om at skildre en udvikling. Den er groft sagt snarere en bekvemlighedsafgrænsning, der tillader at bevæge sig frem og tilbage for at udnytte relevant kildemateriale. Ganske vist er der her og der ansats til at tegne udviklingslinier; men det er klart, at det underliggende opfattes, som om Ribe var noget stationært i perioden 1560-1660. I meget er dette sikkert også rigtigt, uanset at datidens folk har været optaget af sådanne forhold og begivenheder som prisvariationer, stormfloder og krige.

Dette at skildre et lokalsamfund på et bestemt tidspunkt har jævnligt været fremme i vesteuropæisk forskning efter 2. verdenskrig. Man har dels opfattet det som et mål i sig selv, dels haft en forestilling om, at en suite af sådanne undersøgelser skulle muliggøre en mere samlet beskrivelse af et helt lands tilstand. Uanset om studiet af lokalsamfundet har været opfattet som et mål i sig selv, har de enkelte forfattere dog uden tvivl gjort sig tanker om, hvor meget man generelt kunne slutte ud fra analysen eller beskrivelsen af netop deres samfund. Spørgsmålet om det repræsentative skal jeg komme tilbage til om lidt; foreløbig vil jeg blot ligesom præsentere værket – der kunne jo være enkelte til stede, som ikke har nået at læse det i sin helhed.

Vi har altså for os en bog, der vil give et totalbillede af Ribe i 1600-tallet. Det er det største i sin art i Danmark, om ikke i hele Europa, i hvert fald når man ser hen til byens størrelse. Det skyldes foruden forfatterens flid og opdagerglæde også de meget velbevarede arkiver fra Ribe bystyre og fra et par af byens førende købmænd.

Arkiverne har tilladt at komme meget langt ind i de »økonomiske og sociale forhold«, som undertitlen lover. Der startes med administrative grænser, naturforhold, folketal og opdelingen i stænder, altså en klargørelse af den scene, det følgende skal udfolde sig på. Derefter behandles erhvervsforholdene i landbrug, handel, skibsfart og håndværk med hovedvægten på handelen. Bogens 3. del tager sig af de sociale og økonomiske forhold. Det er emner som indtægt og formue, boliger, ægteskaber og børnetal, levestandard, åndelig kultur, retsvæsen og uddannelse. Alt dette og mere til ledes bestandig af bestræbelser på at vise, hvordan disse forhold varierede i de forskellige sociale lag. Efter dette kommer afsnit om privilegerede grupper (manden over for kvinden, adelen og bystyrets folk), om de ubemidlede, endelig også om social rang og mobilitet samt social uro. Der sluttes med en 4. del: konjunkturerne i økonomiske, sociale og befolkningsmæssige bevægelser – i denne 4. del forlades altså den statiske betragtningsmåde, og dermed gives der korrektioner til den.

Alt dette lyder meget naturligt og traditionelt; men der er grund til at fremsætte nogle kommentarer til denne indholdsoversigt. Undersøgelsen af befolkningsudviklingen er ganske unik. Oplysningerne om befolkningens sammensætning og fordelingen i byens kvarterer er yderst minutiøs og åbner samtidig for en uddybning af alle de følgende afsnit. Herigenom får vi en redegørelse for et karaktertræk ved et bysamfund, som ikke eksisterer for andre danske byer. Det er nyt og betydningsfuldt og operationelt. I skildringen af erhvervslivet står handelen i centrum, og her er

der nye bidrag til karakteristik af europæiske handelsformer, som rækker langt ud over Ribe. Det er på højde med det bedste, f.eks. Arups næsten glemte disputats om kommissionshandelens praksis og teori i engelsk og tysk handelsliv 1350-1850. Det var ønskeligt, at det omformet og tilpasset blev fremlagt på et hovedsprog. Gennem behandlingen af de økonomiske og sociale forhold ydes der gode – også mindre gode – bidrag til karakteristik af den sociale lagdeling, og under alle omstændigheder er det værdifulde oplæg til en fortsat drøftelse af, hvordan man skal beskrive stratificationer i ældre samfund.

Denne summariske karakteristik dokumenterer, at den uhyre arbejdsindsats – bind 2 med tabellerne er klart vidnesbyrd derom – har ført til nye resultater, formentlig blivende, og at det derfor er velbegrundet, at den i dag forsvares for doktorgraden.

Imidlertid er der momenter ved bogen, jeg godt vil opholde mig ved. Der er først de mange detaljer. Det er et spørgsmål, om de fuldt ud er nødvendige. Det er ikke fri for, at bogen i visse henseender minder om de mange historisk-statistiske topografiske sognebeskrivelser, der kom omkring år 1800. Mest kendt er vel Niels Blichers *Topographie over Viums Præstekald* fra 1795. Bedst er dog parodien, som Poul Møller skrev i 1820 under titlen »Statistisk skildring af lægdsgården i Ølseby-Magle« forfattet af en ung geograph. Lad os høre de første ord i Prologomena'en:

Ej uden grund fører man i den nyere tid klage over det uforholdsmæssig store antal studerende, der beskæftige sig med filosofie, kunst-teori, totalanskuelser, betragtninger over tidens ånd og andre deslige ting, hvortil ej mindste lærdom udkræves.

Videre hedder det: snart ville skribenterne ej have andet at anstille betragtninger over end selve hinandens betragtninger. Efter dette bliver det klart, at vi i det følgende i Poul Møllers parodi skal præsenteres for noget empiri.

Ja, det var egentlig ikke min mening at fortsætte fra selve indledningen; men så opdagede jeg, at Poul Møller i virkeligheden er inde på de samme betragtninger, som vi var før, nemlig at et værk som Ole Degns kunne sammenstykkes med andre tilsvarende for at give en samlet beskrivelse af landet. Hør her:

O, I kortsynede! Hvis I klart indså det uendelige omfang af en videnskab, der ej er bragt til fuldkommenhed, så længe der står en ledstolpe på vejen eller en

stenkiste på marken, som ej er optaget deri: da ville I, jo før jo hellere, begynde at arbejde efter en mere udstrakt plan.

I øvrigt følger derefter nøje beskrivelser af kardustobakken og dens placering, af pigens kridthus, der rummer et stykke rav, et firbladskløver, en tvillingenød og et vættelys. Der er en hel del af tilsvarende oplysninger i Ole Degns bog. Tag nu f.eks. (s. 82): Ved kornhøsten benyttedes dels le, dels segl, uden at det kan ses, hvilket af de to høstredskaber der blev mest anvendt, (s. 175) specifikationer af håndværkernes redskaber. Og (s. 177): Hvorfor skal vi have at vide, hvor blegepladserne var? Og sådan kunne der fortsættes.

Det er dog ikke alene detaljerne, der forbløffer. Det samme gør de almene indledninger til de større afsnit. Tag side 69, hvor der står: »Gennem erhvervslivets arbejde skabtes de enkelte samfundsgrupper eksistensgrundlag på en måde, der gav de enkelte grupper og deres medlemmer vidt forskellige levevilkår. I erhvervslivet skabtes og fordeltes værdierne, betinget af og betingende de sociale forhold«. Det er næsten fornærmende mod læserne at servere sådanne selvfølgeligheder. Bedre bliver det ikke lidt længere fremme (s. 76): »Landbruget skabte gennem agerdyrkning og husdyrhold grundlaget for den danske befolknings ernæring«. Eller side 96, hvor det om handelen bl.a. siges, at den »formidlede varebyttet mellem handlende og håndværkere og embedsmænd og øvrige indbyggere ...«. Ja, hvad skulle den ellers have gjort? Det er omtrent af samme skuffe, når det side 147 hedder: »De økonomiske resultater af borgernes handel kunne være vidt forskelligt for den enkelte«. Og det bliver ikke bedre, når det side 174 siges, at »håndværket frembragte de håndværksprodukter, som danske håndværkere med deres uddannelse og teknik formåede at fremstille«. Man kunne næsten fristes til at spørge, hvad de arme håndværkere ellers skulle have gjort.

Det er ingen ulykke med disse, om jeg så må sige, små filosofiske betragtninger. De understreger blot, at præsens efter min opfattelse står sig bedst ved at holde sig til empirien. Desuden fylder de.

I selve empirien præsenteres vi dog også for forhold, hvor man spørger sig selv, og nu altså dig, hvorfor vi dog skal have dette at vide.

En hel del af disse spørgsmål hænger imidlertid sammen med det større: hvilket område dækker fremstillingen egentlig?

Allerede i optakten siges det (side 18), at området er det aktivitetsfelt, hvor Ribe stod som centrum, og det konkluderes, at et meningsfyldt område er Ribe stift. Nu skulle det vel være mærkeligt, om netop stifts-

grænserne – uanset hvordan de er blevet til – gjorde området særlig meningsfyldt. Det forekommer lidt svært at se sammenhængen mellem Kolding og Lemvig. (Der er i øvrigt et kort over området side 61 – præses har benyttet Aksel Lassen: Fald og fremgang. Der henvises også reelt dertil. Det pågældende kort er blot ikke side 16, som det angives, men side 30). Og det er svært at se relevansen i en oplysning om, at stiftet var inddelt i godt 270 landsogne, men havde 272 landsbykirker, og at der var et større antal vandmøller (s. 62-63).

Det er også svært at se det rimelige i, at vi får en sådan naturlig ting at vide, at bondebefolkningen omfattede dels selvejere, dels fæstere, eller at der i stiftets nørrejyske del var ca. 8.200 jordbrug. Ej heller er det indlysende, hvorfor vi får at vide, at der var 179 pastorater (side 64), og jeg ser det som et held, at præses må konstatere, at »desværre er oplysningerne om børnetallet i præstefamilierne temmelig usikre og sparsomme« (side 65), ellers havde vi blot også fået dette eller disse tal. Det fortsætter side 78ff med en omfattende redegørelse for bondegårdsnedlæggelser bl.a. oppe i Hjerm herred (det er der, Struer nu ligger). Der, hvor jeg vil hen med disse bemærkninger, er, at der i bogen fortælles alt for meget, vi ikke har brug for, og som præses heller ikke benytter (eksempler: s. 98 prins Frederik Henrik, side 99 adresserne, side 107 om Hamborger-købmændene, side 50 tabel til 1800, side 52 hvorfor København med, side 214 gejstliges formue).

Det er alle disse ting, der er med til at gøre bogen til en, om jeg så må sige »hvad-så-disputats«. Der nævnes med andre ord for meget, der ikke anvendes i fremstillingen, og hvor man derfor spørger sig selv om, hvorfor det er med. Andre steder siges for lidt; det kommer jeg tilbage til. Det havde været bedre, om det i højere grad var blevet en »hovsa-disputats«, hvor man havde sagt: hovsa, nå sådan hænger det sammen«.

Inden spørgsmålet om område-afgrænsning helt forlades, vil jeg gerne gå tilbage til indledningen. Her siges det side 19f, at »i nær sammenhæng med den metodiske og geografiske baggrund for arbejdet må man vurdere dets repræsentativitet«. Det, om noget er repræsentativt, er jo et spørgsmål om forhold til noget andet. Jeg går ud fra, at der er tale om forholdet til andre danske bysamfund. Der gennemgås en række komponenter eller variabler; men det synes, som om vi ikke får noget egentligt svar. Vi får f.eks. at vide, hvor stort folketallet var i Ribe, og hvor stort et areal stiftet dækkede. Men det klarer jo ikke sagen. Hvis stiftets areal indgår i vurderingen, da er der lagt op til, at sammenligningen også skal gå på byer som Viborg og Roskilde. Og det er vel ikke meningen? Hvis

det ikke er meningen, må man spørge, hvorfor stiftet da spiller så stor en rolle i fremstillingen. Afsnittet slutter med nogle bemærkninger om sammenligninger med andre byer, og det siges: (side 21) »men blot fremtidige undersøgelser af andre danske bysamfund vil kunne afklare forholdene nærmere«.

Nu er det jo ikke sådan, at vi står helt uden undersøgelser af danske bysamfund i denne periode. Du nævner selv bl.a. Aage Fasmer Blomberg's bog om Fåborg og J.O. Bro Jørgensens om Svendborg; derimod ikke Jens Clausens om økonomiske forhold og bystyre i Århus i samme periode (i »Århus gennem tiderne«), skønt den ligger meget tæt op ad dit arbejde i henseende til de spørgsmål, der stilles til kilderne, og, når det gælder dit emne, har et langt større omfang end de to andre fortræffelige bøger. Det forekommer mig mere væsentligt at få sagt noget om købmandsaristokratiet i Århus, Ålborg og andre danske byer sammenlignet med Ribe, end de oplysninger vi får side 107 om slægterne i Hamborg. I det hele er jo Ribe betragtet ret isoleret i forhold til det øvrige danske samfund og navnlig dets byer.

På baggrund af Ribes florissante handelsliv ville det netop have været rimeligt med nogle ræsonnementer over f.eks. Ribes Vin- og Saltkompagni sammenlignet med kompagnierne i Ålborg og Århus. Det viser sig, at Ribe-kompagniet opnår et indskud på 6.200 daler (Ribe by 2.900), mens kompagnierne i Århus og Ålborg hver har indskud på godt 10.000 daler. Når vi før talte om Ribeområdet/stiftet, er det i øvrigt interessant, at heller ikke Christian IV fuldt ud var med på dette her med områdets afgrænsning, i hvert fald lader han Ålborg-kompagniets privilegier også dække Holstebro og Lemvig og Århus-kompagniet Kolding, selv om disse byer lå i Ribe stift.

Det kunne nok også have været rimeligt i hvert fald med nogle forklaringsforsøg, når det gælder antal erhvervsudøvere fordelt på fag (bind 2, 89f). Det er påfaldende med de mange skræddere og skomagere – 39 af hver – når man sammenligner med Århus (1625). Her var der 17 skomagere og 23 skræddere. I Ribe var der 15 buntmagere, i Århus 6; til gengæld havde Århus 2 handskemagere og Ribe ingen. Århus havde 17 snedkere, Ribe 9. Der er enkelte andre påfaldende afvigelser; men ellers er der under hensyn til indbyggertallene ret stor overensstemmelse. Sådanne letgennemførlige sammenligninger ville have betydet, at Ribetallene ikke stod så isoleret, og man ville have fået et rimeligere vurderingsgrundlag, måske kunne vi også have fået forklaringer. Jeg skal blot nævne, at Jens Clausen har gjort det i sit arbejde, hvor han har lange

tidsrækker med sammenligninger af pengeskatte, indkvartering og udskrivning for Ribe, Ålborg, Viborg, Århus, Randers og Ebeltoft.

Det er ikke alene sammenligninger mellem tal, der kunne have været forsøgt. Kapitlet om social uro (side 383f) ville have fået mere perspektiv ved at se på udviklingen andre steder. Først vil der dog være grund til at sætte et spørgsmålstejn ved forklaringerne side 384, hvor en række forbrydelser uden videre sættes i sammenhæng med økonomiske og sociale tilstande; så enkel er den kriminologiske videnskab ikke. Men dernæst kunne der have været grund til, når du nu mener, at hekseprocesserne var udtryk for social uro, da at have set dig om for at se andre vidnesbyrd om uro. Her vil jeg pege på de tumultariske forhold, der udviklede sig i Ålborg i 1624, hvor skarer af håndværkere demonstrerede mod, at der trods kornmangel var ved at blive udskibet korn til Holland (fjernede roret m.m.). Fra Holbæk kender vi fra 1620'erne en række vidnesbyrd om en åbenbart udbredt opposition mod bystyret. I det hele er der en del, der tyder på megen social uro i 1620'erne i danske købstæder. Når vi ligefrem har et kapitel, der hedder Social uro, havde der derfor nok været grund til at gå til tingbøgerne for de år, hvor man kunne vente uroligheder; tabellerne siden 330 og 331 dækker jo kun få år. Nu er jeg meget vel klar over, at tingbøger kan være meget træls at gå igennem, men vel ikke mere end mange andre af de arkivalier, du så flittigt og med megen held har gennemanalyseret.

Hidtil har jeg først opholdt mig ved bogens mange kvaliteter; men jeg har også nævnt nogle generelle svagheder i fremlæggelsesformen. Der er for mange enkeltheder og forhold, der er taget med, uden at de anvendes, dette er også for en del et udtryk for det næppe særligt rimelige i at gøre stiftet til en frugtbar områdeinddeling. I den forbindelse har jeg også peget på, at der mangler sammenligninger med andre købstæder. Ikke alene ville sådanne sammenligninger have givet perspektiv; men de kunne også have ført til, at andre momenter var blevet inddraget i undersøgelserne.

Der er naturligvis også enkeltheder, der kan være grund til at omtale. Især har jeg fæstnet mig ved din forkærlighed for summariske gennemsnit. Når det gælder selve dette vigtige spørgsmål om folketallet, træder det særlig grelt frem. Det er side 42f, det drejer sig om. Her anvendes tre metoder, og de er i og for sig gode alle tre; men man får blot vidt

forskellige resultater. Beregnes der ud fra antal døbte, når du frem til indbyggertallet 2.850. Hvis du regner ud fra skatteydertal, bliver tallet 4.400. Da der er denne forskel, siger præses (side 43-44), at det ene tal »på en eller anden måde« må være for lavt og det andet for højt, derfor vil et tal i midten ligge virkeligheden nærmest. Jeg skal ikke anfægte, at resultatet 3.400 kan være det rigtige, således som du også mener. Derimod føler jeg mig ikke overbevist om ræsonnementets rigtighed. Det minder lidt om skoleeksemplet fra vor kildekritik. Den ene kilde beretter, at et dødsfald finder sted kl. 13, og den anden, at det var kl. 15, hvorefter konklusionen bliver, at det fandt sted kl. 14.

Men det var gennemsnittet: jeg spørger, om det er rimeligt og sigende, når der side 73 beregnes en gennemsnitsalder for håndværkere, der tager borgerskab. Det drejer sig om fire personer mellem 29 og 41 år, og vi får gennemsnittet 34 år. Gennemsnit af 7, som forekommer i tabel 49 side 225, synes også mindre rimeligt. Her havde det i øvrigt, når vi har 31 indskydere, måske været rimeligere at kombinere det med brugen af et typetal eller et mediantal. Jeg skal i øvrigt ikke trætte med gennemsnit m.m., men lad os dog lige blive ved endnu et tabel- eller statistikspørgsmål. Side 259 hedder det, at alderen for førstegangsviede for mænd var 29 og for kvinder 24. Den var altså, siges det, temmelig høj. Hvad er temmelig høj? Op mod 1. verdenskrig var tallet for mænd 27,7 og for kvinder 25,2. I 1958 var tallene 26,2 og 23,0. Ser vi på tabellen side 260, får vi noget af forklaringen; kvinderne fordeler sig i virkeligheden ret uharmonisk. Ved vurderingen af mændenes vielsesalder må vi også have med, at mange lavsskråer jo forhindrede, at svendene kunne gifte sig. Jeg ved ikke, hvordan Ribelavenes bestemmelser var; men de har vel næppe afvejet fra andre. Du kan sige, at du blot har konstateret kendsgerningerne, men jeg synes altså, at der bør tænkes over dem, måske tilmed – hvor det er muligt – gives en forklaring.

Under omtalen af vielsesalderen hører vi også om børnefødslernes antal. Her får vi at vide (side 260), at børnetallet ikke var stort, hvad man ellers – som du siger – går og tror. Det er vi for så vidt uskyldige i, idet præses selv på side 37 har slået fast, at børnetallet dengang var langt højere end tre århundrede senere. Her føler jeg trang til at sige både *hovsa* og *hvad så* – skulle vi ikke have haft en forklaring på et af stederne?

Nej, jeg kan alligevel ikke komme væk fra tabellerne. Nu er det tabel 8 side 52. Her optræder pludselig København; det er ikke urimeligt at sammenligne. Jeg har allerede nævnt, at det burde have været gjort på en række områder. Men det er urimeligt at tage København ind i denne

sammenhæng, når det ikke siges, hvorfor det gøres. Så er det, at det bliver til et *hvad-så*.

I det hele er der en indforståethed, som kan gøre teksten noget uklar. På side 82 har vi en sammenligning mellem værdien af det korn, der føres gennem Øresund, og af den danske øksneeksport; deraf – hedder det – kan man klart se betydningen af øksneeksporten. Ja, men betydning for hvad? Det danske monarki, europæisk handel, adelsmandens levestandard?

Et felt, hvor der nok kunne være al mulig grund til en nærmere analyse af hele problemet, er spørgsmålet om levestandarden. Vi hopper dog over hele problematikken med hensyn til at måle levestandard – det er for kompliceret for dagen og tiden i dag. På side 311 har du imidlertid vanskeligheder med at forstå, hvordan den talrige underklasse har kunnet klare tilværelsen. Der argumenteres med, at en håndværkerfamilie må bruge mere end halvdelen af indkomsten til husleje og kost. Det var langt op i tiden uhyre almindeligt. I årene før 1. verdenskrig brugte en håndværkerfamilie i København 59% af indkomsten til disse to poster – det drejer sig endog om en familie uden arbejdsløshed. De klarede dog tilværelsen.

Præses' forundring her må vistnok ses som et udtryk for, at det hele er set ud fra datidens Ribe. Det præger bogen. Jeg skal til sidst tale lidt om dette, når det gælder nogle retsforhold.

Side 145 omtales forprang, og der spekuleres over magistratens holdning til dette. Den ubefæstede læser vil få det indtryk, at der her er tale om et specielt Ribe-fænomen. Det går jeg ud fra, du ikke selv mener, idet du naturligvis erindrer forbudet allerede fra Erik af Pommerns købstadsforordning af 1422. Klager over forprang og retssager i den anledning forekommer da også i rigeligt tal fra periodens købstæder. Det havde været på sin plads at sætte det i en helhedsramme. Så ville du heller ikke være kommet til at skrive, at forbudet mod forprang har været et udtryk for, at der i byen var en stadig mangel på varer.

Tager vi dernæst dit, om jeg så må sige, syn på papirløse forhold, ja da savner jeg også en almen indfaldsvinkel. Side 264 siges det: »Ægteskabet var i 1600-årene helligt, og kirken så meget strengt på samliv før og uden for ægteskab« (hvor ved vi dette fra?). Trods dette omtales flere steder på de følgende sider, at ugifte levede sammen (bl.a. s. 267), og øverst side 268 undrer du dig over, at så mange levede uden papirer.

Det interessante i sagen ville imidlertid være kommet frem, hvis man spurgte: hvordan var ægteskabsreglerne og så havde set på forholdene i

Ribe ud fra reglerne. Vi må gå ud fra, at man stadig havde mulighederne for frilleægteskab, altså samliv uden forudgående løfter og ceremonier. Jyske Lov I, 27 siger, at den kvinde, der tre år har levet sammen med en mand og har haft rådighed over lås og lukke og søgt mad og drikke med ham, hun betragtes som ægtehustru. Vi har to berømte sager om dette, netop fra vor periode. Den ene er »den skotske kvinde« på Tjele: Genete Jacobsdatter Craigengelt (d. 1567). Under retssagen synes man at have lagt vægt på, at hun ikke opfyldte Jyske Lovs bestemmelser, idet hun spiste i folkestuen, når Mogens Løvenbalk havde gæster. Den anden sag drejer sig om Tyge Brahes samliv (ca. 1580-1601) med kvinden Kirsten Barbara. Her erklærer Sophie Brahe i 1630, at de to havde levet, som Jyske Lov foreskriver, og at deres børn derfor måtte betragtes som ægte.

For så vidt er der ikke noget i vejen for, at adskillige borgere i Ribe kan have levet i et sådan lovliggjort ægteskab. Vi må også huske, at den kanoniske ret ikke havde stillet krav om vielse. Et ægteskab var indstiftet, blot parterne aftalte ægteskab med virkning her og nu eller aftalte fremtidigt giftermål og lod aftalen efterfølge af copula carnalis (Vielseskrav først ved Tridenter-konciliet 1563).

Luther selv så på ægteskabet som et rent verdsligt anliggende og stillede ikke krav om vielse. Frederik II's ægteskabsordinans af 1582 stillede ikke krav om vielse, men den forbød parterne at søge seng sammen før vielsen. Afgørende var dog trolovelsen i vidners nærvær. Havde den fundet sted, var børnene ægte, uanset at der ikke havde fundet en vielse sted. Retshistorikeren Ditlev Tamm skriver herom: »På grundlag af denne regel må den opfattelse efterhånden have fæstnet sig, at der til gyldig indgåelse af ægteskab kræves kirkelig vielse«. Det er altså netop i vor periode, der sker noget i synet på ægteskabet. Der havde været al mulig grund til at se dine resultater i lyset af dette (Danske Lov har heller ikke vielseskrav, men vielse er en forudsætning for ægtebørn). Jeg er lige ved at tro, at det er vore victorianske lærebøger, der har bildt os ind, at en ældre tid havde så bestemte opfattelser af ægteskabet.

Noget af den samme tendens til ikke at inddrage det almene træffer vi side 70, hvor antal arbejdsdage i året gøres op. Her regnes uden videre med, at søndage ikke skal tælles med i arbejdsdagene. »Kirken hævdede vel,« siges det, »at der ikke måtte arbejdes på søn- og helligdage«. Hvorfra ved du egentlig det? Der omtales ganske vist en Ribevedtagelse fra 1595, »at ingen efter denne dag må eller skulle fordriste dem til at age eller gøre nogen søgnedags udgerning eller arbejde med ilding, hø eller andet, som ikke bør gøres om søndagen ...«. Dette svarer ganske til de senere bestemmelser i Danske Lov (3,9,1 marked, 3,9,2 krambod, 6, III,

3-4) og i helligdagsforordningen af 1845. Sagen er den, at man ikke vil have støj på søndagen. Rundt om på indendørsværksteder har man trofast arbejdet om søndagen, dog måske ikke i kirketiden.

Dette med søndagsarbejdet ser jeg – lige som de papirløse ægteskaber – som et vidnesbyrd om, at du ud fra egne ræsonnementer tænker dig til, hvordan det burde være i Ribe. Noget af det samme har vi, når vi er ved arbejdsdagen, i din bemærkning øverst side 70, at »Dagens arbejde kunne være hårdt«. Sandt at sige har vi ingen vidnesbyrd om dette; tværtimod tyder alt på, at man før industrialismen tog sig rigeligt med pauser.

Det er noget af det samme, når det gælder kvindens stilling. Det er side 342-43, det drejer sig om. Her begynder du med at sige, det næsten alene er mænd, der optræder i kilderne. Herefter nævner du en række undtagelser, der afsvækker udsagnet. Der tales også om hendes manglende myndighed; men så kommer rigtignok et stykke, hvor du siger, at man alligevel ser hende optræde som handlende og agere i juridiske forhold.

Nu har du ganske vist garderet dig i forordet ved at sige, at du kun i begrænset omfang har kunnet tage hensyn til forskning publiceret efter 1976; men her synes jeg alligevel, det hinker. Det er dog et så velafgrænset tema, at jeg, da det drejer sig om helt nye resultater, ville have fundet det naturligt, om du havde inddraget Inger Dübecks juridiske disputats fra 1978 »Købekoner og konkurrence«. Det ville have nuanceret fremstillingen væsentligt. Men selv uden Inger Dübecks arbejde burde f.eks. enkeretten – retten til at fortsætte mandens næring – have været omtalt og dens udnyttelse undersøgt. Du nævner nogle handelsenker; men klarer træder den frem inden for håndværket, og her var forholdet beskrevet indgående også før Inger Dübecks bog. Uanset dette burde eksemplerne på de erhvervsdrivende kvinders virksomhed nok have givet anledning til eftertanke. Værgens myndighed dækkede ikke, således som man skulle tro efter side 342, alle juridiske forhold. Selv tjenstepiger var ikke så uselvstændige, som det kommer til udtryk side 192. De traf selv aftaler om fæste og om løn, uanset kravet om værge; ofte ville det simpelthen have været umuligt at inddrage værgen.

Her savner jeg således også, at Ribe-forholdene anskues ud fra det almene.

Med disse retshistoriske betragtninger vil jeg gerne slutte min opposition. Det har været en fornøjelse at mødes med dig, også i denne situation. Hvad mere er, det har også været en fornøjelse at læse dit værk. Ganske vist har jeg omtalt detaljer, som jeg fandt overflødige, og deri har jeg ret. I virkeligheden har jeg dog glædet mig over de fleste og fortsat med at

bygge videre på dem. Det er en af historikerens hemmelige lidenskaber, og uden den går man i stå, når de store kildemængder skal gennemgås, men af hensyn til tilegnelsen og den uddybede forståelse af fremstillingen bør man netop holde den lidenskab for detaljen hemmelig.

Trods det, at du har røbet den og dermed, om jeg så må sige, overtrådt en af laugets regler, bliver du dog ikke udstødt. Tværtimod forbliver du i det i kraft af den øvrige indsats, der ligger i dit værk. På flere punkter vil det, som jeg begyndte at sige, blive et standard-værk, Jeg begyndte også med at sige, at du allerede før disputatsen var en anerkendt forsker, og jeg ved, at du allerede har andre arbejder i gang. Derfor føler jeg også, at disputatsen kun er en mellemstation, og derfor kan jeg ikke alene ønske dig til lykke med »Rig og fattig i Ribe«, men også med god fortrøstning ønske dig held med dit fortsatte arbejde som historiker.